

**«Төрээн (тыва) дыл» эртеминге
кичээлден дашкаар өөрөдилге программазының
чижек тематиктиг планнаашкыны**

«Төрээн (тыва) дыл» эртеминге кичээлден дашкаар өөрөдилге программазының («Төрээн дылым – эртинэ-байлаам») чижек тематиктиг планнаашкыны 7 кл., Монгуш В.В., Кызыл, 2023 ч.

7 класс (34 шак)

Программаның кезээ	Тема	Шагы	Өөреникчинин ажил-чорудулгазы	Кичээлдин хевири	Өөрөдилгениң курлавырлары (парламал болгаш электроннуг хевирде)
Кирилде кичээл	Тыва дыл – тыва үндэзин культураның кол өзээ	1	Тываның сураглыг эртемденнериниң, чогаалчыларының төрээн дыл дугайында бодалдарын солун-сеткүүлдерден сонуургап номчуур, радио-телевидение база социал четкилерден дыңнаар. Номчаан чүүлдеринге даянып, амгы үеде тыва дылдың байдалының дугайында сайгарылгалыг чугаага киржир	Кичээл-беседа, дискуссия	Тыва дыл, 7 класс. Ниити өөрөдилге черлеринге өөрөдилге ному. Е. М. Куулар, Т. Б. Оюн, Ч. А. Сарыглар. – Кызыл, 2023. – 264 а. Солун-сеткүүлдер Радио-телевидение, социал четкилерден материалдар
Морфология	Кылыг сөзүнге катаптаашкын	3	Кылыг сөзүнүң уjur-утказы болгаш кол грамматиктиг демдектерин катаптаар. Кылыг сөзүнүң дугайында билиглерин ханыладыр, ооң уткалыг бөлүктерин аңгылап билир. Чугаа кезектериниң иштинден чүве ады биле кылыг сөзү	Кичээл-катаптаашкын Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Тыва дыл, 7 класс. Ниити өөрөдилге черлеринге өөрөдилге ному. Е. М. Куулар, Т. Б. Оюн, Ч. А. Сарыглар. – Кызыл, 2023. – 264 а.

	Кылыг сөзүнүн вид, залог хевирлериниң нарын айтырыглары		<p>домактың кол өзээн (чугула кежигүннерин) тургузуп турар эң чугула кезектер деп билир, домакка синтаксистиг хүлээлгезин тайылбырлаар.</p> <p>Кылыг сөстериңиң тургузуунуң аайы-биле (бөдүүн, нарын, составтыг) тодарадып билир.</p> <p>Кылыг сөзүнүн немелде утка илередир хевирлериниң (вид, залог), ылаңгыя залогтарның (болдуруушкун болгаш каттышкан) кожумактарын шын бижиир, домактардан тывар. Оларның шын бижилгезиниң нарын айтырыгларын башкының дузазы-биле сайгарар.</p> <p>Чугаалаар сорулгазының аайы-биле кылыг сөстерин шын ажыглаар</p>		<p>Тыва дылдың практикунга мергежилгелер чыындызы. Н.Д.Сувандии. Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 2003 ч. – 160 а.</p>
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<p><i>Чурук Шой – онзагай чурукчу</i></p> <p><i>Чурук-биле ажыл:</i></p>	2	<p>Россияның чурукчулар эвилелиниң кежигүнү, Тываның чогаалчылар эвилелиниң даргазы Чурук Шойнуң чогаадыкчы ажыл-ижи-биле таныжар. Дыңнадыглар белеткээр.</p> <p>Башкының белеткээн айтырыгларынга даянып, чурукту топтап көөр, ооң</p>	<p>Кичээл-таныжылга</p> <p>Чугаа сайзырадылгазының</p>	<p>«Шой Чурук – воин цвета» (school1-library20.blogspot.com)</p> <p>«Знакомьтесь: Шой Чурук» (news/tuva/5177-shoy.html)</p>

	<i>Чурук Шой «Чаа амыдырал»</i>		дугайында чугааның планын тургузар, чурукка чогаадыг бжиир	кичээли	
Морфология	<p>Причастиелер болгаш деепричастиелер – кылыг сөзүнүң тускай хевирлери</p> <p>Причастиелиг, деепричастиелиг бөлүглелдерге бижик демдектери</p>	3	<p>Кылыг сөзүнүң тускай хевирлери – причастие болгаш деепричастие дугайында билиглерин ханыладыр. Причастиениң хөй ажыглаттынар (эрткен үениң, келир үениң) болгаш эвээш ажыглаттынар (болгалак, болгу дег) хевирлерин ылгаар. Домакка синтаксистиг хүлээлгезин тодарадыр. Деепричастиениң хевирлерин (каттышкак, кожаланчак, эрткен, болбас, үдекчи, кызыгаарлаар) аңгылаар, синтаксистиг хүлээлгезин тодарадыр.</p> <p>Причастие, деепричастиеден составтыг кылыг сөзү тургузар.</p> <p>Причастиелиг болгаш деепричастиелиг бөлүглелдерге бижик демдектерин шын салыр, сөзүглелден тывар, сайгарар, чугаазынга ажыглаар</p>	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	<p>Тыва дыл, 7 класс. Ниити өөрөдилге черлеринге өөрөдилге ному. Е. М. Куулар, Т. Б. Оюн, Ч. А. Сарыглар. – Кызыл, 2023. – 264 а.</p> <p>Тыва дылдың практикумунга мергежилгелер чыындызы. Н.Д.Сувандии. Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 2003 ч. – 160 а.</p>

<p>Морфология</p>	<p>Кылыг сөзүнүң наклонениелериниң чугааның стильдериниң аайы- биле ажыглалы</p> <p>Сөзүглел-биле ажыл</p>	<p>4</p>	<p>Кылыг сөзүнүң наклонениелерин катаптаар, ооң хевирлерин (болуушкун, дужаал, даар, чөпшээрел, кызыгаарлаар) аңгылаар, уткаларын тодарадыр.</p> <p>Тыва дылда үени илередир аргаларның бирээзи – кылыг сөзүнүң болуушкун наклонениезиниң үелериниң уткаларын тодарадыр, танып ылгаар: эрткен үелер (шагда эрткен, чоокта эрткен, барымдаалыг, бадыткалдыг); амгы үелер (тодаргай болгаш тодаргай эвес); келир үе (болгалак келир үе). Наклонениелерниң стильдер аайы-биле ажыглалын тодарадыр.</p> <p>Кылыг сөзүнүң морфологтуг сайгарылгазын кылыр.</p> <p>Кылыг сөзүнүң хевирлерин аас болгаш бижимел чугаага шын ажыглаар</p>	<p>Кичээл-быжыглаашкын</p> <p>Практиктиг кичээл</p> <p>Бот ажыл</p>	<p>Тыва дыл, 7 класс. Ниити өөредилге черлеринге өөредилге ному. Е. М. Куулар, Т. Б. Оюн, Ч. А. Сарыглар. – Кызыл, 2023. – 264 а.</p> <p>Тоолдар, үлегер домактар, тывызыктар сөзүглелдери</p> <p>www.tuvancorpus.ru</p> <p><i>Башкыларга ажыглап болур немелде материал:</i></p> <p>Ооржак Б.Ч. Временная система тувинского языка. – М.:Языки славянской культуры, 2014. – 184 с.</p> <p>Тыва дылдың практикумунга мергежилгелер чыындызы. Н.Д.Сувандии. Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 2003 ч. – 160 а.</p>
-------------------	--	----------	---	---	--

Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>Кылыг сөзү болгаш ооң тускай хевирлери темага билиглер хыналдазы: сагынгырлар-тывынгырлар мөөрейи</i>	1	Кылыг сөзү болгаш ооң тускай хевирлери – причастие, деепричастие деп темаларга уругларның шингээди алган билиглерин хынаар. Өөрөнгөн темаларына хамаарышкан башкының тургусканы янзы-бүрү онаалгаларын күүседир, айтырылларга харыылаар, бөлүктөргө демнежип ажылдаар	Кичээл-мөөрей	Тыва дылдың практикунга мергежилгелер чындзы. Н.Д.Сувандии. Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 2003 ч. – 160 а.
Морфология	Наречие болгаш ооң тургустунар аргалары Наречиениң чүве ады болгаш демдек адындан ылгалы Сөзүглел-биле ажыл	2	Наречиениң ниити утказы болгаш грамматиктиг демдектерин, синтаксистиг хүлээлгелерин катаптаар. Наречиениң тургустунар аргаларын билер, оларны аас болгаш бижимел чугаага шын ажыглаар Наречиелерниң бөлүктөрүн аңгылап билер. Наречиени чүве ады болгаш демдек адындан ылгаар, наречиелер кирген үлегер домактар, тывызыктардан, тоолдар сөзүглелдеринден тывар, оларның ужур-дузанын тодарадыр	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Тыва дыл, 7 класс. Ниити өөрөдилге черлеринге өөрөдилге ному. Е. М. Куулар, Т. Б. Оюн, Ч. А. Сарыглар. – Кызыл, 2023. – 264 а. Тоолдар, үлегер домактар, тывызыктар сөзүглелдеринге даяныр

<p>Морфология</p>	<p>Улустуң аас чогаалы болгаш тыва чечен чогаалда өттүнүг сөстөрнүң ажыглалы</p>	<p>2</p>	<p>Өттүнүг сөстөрнүң чугаага ужур-дузазы, уткалыг бөлүктөрүн катаптаар (ыыт-дааш, үн өттүнөр сөстөр, хевир-дүрзү өттүнөр сөстөр, миннишкин илередир сөстөр). Тыва чоннуң үндезин культуразы-биле өттүнүг сөстөр сырый холбаалыг деп билип таныжар. Улустуң аас чогаалында (кожамыктар, тоолдар, тывызыктар), уруглар аас чогаалында (көгүдүглөр) өттүнүг сөстөрнүң ажыглалын хайгаараар, ужур-дузазын тодарадыр. Олар кижиниң сагыш-сеткил илерээшкенин күштелдирер деп бодалга кээри. Хөөмей терминнери-биле өөренип таныжар (каргыраа, сыгыт, хөөмей, борбаңнадыр, эзеңгилээр). Сураглыг сыгытчылар, хөөмейжилер дугайында номчуп таныжар. Өттүнүг сөстөр кирген сөзүглелдерни, тоолчургу чугааларны тывар, номчуур, сайгарар, оларның утказын тайылбырлаар. Өттүнүг сөстөрнүң дузазы-биле составтыг кылыг сөстөрнү тургузар. Өттүнүг сөстөрнү аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар</p>	<p>Кичээл-таныжылга Кичээл-демнежилге (сыгыт-хөөмей башкызы азы ыры башкызының киржилгези-биле эрттирип болур)</p>	<p>Уруглар аас чогаалының чыындызы Мария Күжүгет «Өттүнчек шүлүк» Черлиг-оол Кууларның «Шораан» деп тоожуздундан эгелер («Эдер-Куй», «Агар-Элезин», ...) Каргыраа: https://youtu.be/3RFJAgIIVgQ Хөөмей: https://youtu.be/9IUUZ1LpwBk Сыгыт: https://youtu.be/8of4iE9RaLg Эзеңгилээр: https://youtu.be/-0yr7ZXhbvw Борбаңнадыр: https://youtu.be/CBzVI0juKzE</p>
-------------------	--	----------	---	--	---

<p>Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы</p>	<p><i>Төлевилел тургузары: «Сыгыт-хөөмей – тыва чоннуң эртинези», «Улустуң аас чогаалында өттүнүг сөстөрнүң ажыглалы», «Тыва чечен чогаалда өттүнүг сөстөрнүң ажыглалы»</i></p>	<p>1</p>	<p>Мурнунда кичээлде алган билиглеринге даянып, улустуң аас чогаалы болгаш тыва чечен чогаалда, сыгыт-хөөмейде өттүнүг сөстөрнүң ажыглалының дугайында төлевилелдерни бөлүктөр аайы-биле белеткеп кылыр, кичээлге ажылын камгалаар</p>	<p>Чугаа сайзырадылгазының кичээли</p>	<p>Тыва дыл, 7 класс. Ниити өөредилге черлеринге өөредилге ному. Е. М. Куулар, Т. Б. Оюн, Ч. А. Сарыглар. – Кызыл, 2023. – 264 а.</p> <p>Солун-сеткүүлдер Каргыраа: https://youtu.be/3RFJAgIVqQ Хөөмей: https://youtu.be/9IUUZ1LpwBk Сыгыт: https://youtu.be/8of4iE9RaLg Эзеңгилээр: https://youtu.be/-0yr7ZXhbvw Борбаңнадыр: https://youtu.be/CBzVI0juKzE</p>
<p>Морфология Дузалал чугаа кезектери</p>	<p>Кижиниң мага-бодунуң кезектериниң аттарындан укталган дузалал чугаа</p>	<p>2</p>	<p>Эдеринчилерни өске чугаа кезектеринден ылгаар болгаш грамматиктиг хүлээгелерин катаптаар. Кижиниң мага-бодунуң кезектериниң</p>	<p>Кичээл-быжыглаашкын</p>	<p>Тыва дыл, 7 класс. Ниити өөредилге черлеринге өөредилге ному. Е. М. Куулар, Т. Б. Оюн, Ч. А. Сарыглар. – Кызыл, 2023.</p>

	<p>кезектери</p> <p>Дузалал аттарның көжүргөн уткада ажыглаттынары</p>		<p>аттарындан укталган дузалал чугаа кезектерин тывар.</p> <p>Дузалал аттарның көжүргөн уткада ажыглаттынганын тодарадыр.</p> <p>Эдеринчилер болгаш дузалал аттарны ылгаар, оларны чугаага шын ажыглаар. Эдеринчилер болгаш дузалал аттарның морфологтуг сайгарылгазын кылыр</p>	Практиктиг кичээл	<p>– 264 а.</p> <p>Тоолдар, үлегер домактар, тывызыктар сөзүглелдери</p> <p>Тыва дылдың практикумунга мергежилгелер чындызы. Н.Д.Сувандии. Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 2003 ч. – 160 а.</p>
Дузалал чугаа кезектери	<p>Домакка болгаш сөзүглелде домактар аразынга эвилелдерниң ужур-дузазы</p>	2	<p>Сөзүглелден эвилелдерни тывар, чагырыштырбас болгаш чагырыштырар эвилелдерни бөлүктөп ылгаар. Домак иштинге болгаш сөзүглелде домактар аразынга эвилелдерниң ужур-дузазын тодарадыр.</p> <p>Оларны аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар. Эвилелдерлиг домактарга бижик демдектерин шын хереглээр. Эвилелдерни шын бижиир. Эвилелдерниң морфологтуг сайгарылгазын кылыр</p>	Практиктиг кичээл (сөзүглел-биле ажыл)	<p>Тыва дыл, 7 класс. Ниити өөрөдилге черлеринге өөрөдилге ному. Е. М. Куулар, Т. Б. Оюн, Ч. А. Сарыглар. – Кызыл, 2023. – 264 а.</p> <p>Тоолдар, үлегер домактар, тывызыктар сөзүглелдери</p>
Дузалал чугаа кезектери	<p>Артынчылар болгаш оларның бөлүктери</p> <p>Кылыг сөзүнүң үелерин</p>	2	<p>Сөзүглелден артынчыларны тывар, оларны утка аайы-биле (айтырыг, бадыткал, дадагалзалдың, күштелдирериниң болгаш ылгаарының, даап бодаарының) бөлүктээр. Кылыг</p>	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	<p>Тыва дыл, 7 класс. Ниити өөрөдилге черлеринге өөрөдилге ному. Е. М. Куулар, Т. Б. Оюн, Ч. А. Сарыглар. – Кызыл, 2023.</p>

	тургузарынга артынчыларның ужур-дузазаы		сөзүнүн үелерин тургузарынга -п-тыр (барымдаалыг эрткен үе), -жык/-чык чоп (бадыткалдыг эрткен үе), -а-дыр (амгы үе) артынчыларның ужур-дузазаы. Тывызыктар, үлегер домактардан артынчыларны тывар, оларның утказын тайылбырлаар. Дефистеп бижиир артынчыларны шын бижилгезин билир. Артынчыларны чугаага шын ажыглаар. Артынчыларның морфологтуг сайгарылгазын кылыр		– 264 а. Тоолдар, үлегер домактар, тывызыктар сөзүглелдери <i>Башкыларга ажыглап болур немелде материал:</i> Ооржак Б.Ч. Временная система тувинского языка. – М.:Языки славянской культуры, 2014. – 184 с. Тыва дылдың практикунга мергежилгелер чыындызы. Н.Д.Сувандии. Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 2003 ч. – 160 а.
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>Чогаадыкчы бот ажыл (2 кезектен тургустунган: сөзүглел-биле ажыл, тестилиг кезек)</i>	1	Сөзүглелди номчуур, ооң темазын болгаш кол бодалын тодарадыр. Сөзүглелден дузалал чугаа кезектерин тывар, оларның бөлүктөрүн тодарадыр. Дузал чугаа кезектеринге алган билиглерин хынаарынга тестиленге харыылаар	Билиглер хыналдазы. Бот ажыл	Сөзүглел, тест
Морфология	Чугаага аян киирер сөстөр	2	Чугаа стилиниң бир демдээ сөзүглелде аян сөстөрүн ажыглааны болур деп тодарадыр. Аян сөстөрүниң уткалыг бөлүктөрүн (өөрөөн, магадаан,	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Тыва дыл, 7 класс. Ниити өөредилге черлеринге өөредилге ному. Е. М. Куулар, Т. Б. Оюн, Ч. А.

			<p>муңгараан, корткан болгаш өске-даа) аңгылап билир, бодунуң чугаазынга ажыглап, сагыш-сеткилин шын илередир.</p> <p>Аян сөстөрүн хөй ажыглаан чогаалдар, сөзүглелдерден тывар, оларны аянынг номчуур. Рольдап номчуур. Аян сөстөрүниң сөзүглелге ужур-дузазын тодарадыр, сайгарар</p>		<p>Сарыглар. – Кызыл, 2023. – 264 а.</p> <p>Сөзүглелдер: С. А. Сарыг-оол «Аңгыр-оолдуң тоожузу» («Эргин кырында» дээш о.ө эгелерни башкы боду шилип алыр) Тыва дылдың практикумунга мергежилгелер чындызы. Н.Д.Сувандии. Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 2003 ч. – 160 а.</p>
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	Сөзүглел-биле ажыл	2	<p>Сөзүглелдерниң янзыларын ылгаар: чурумал, тоожушкун, угаап боданыышкын.</p> <p>Сөзүглел-биле ажылдаар.</p> <p>Сөзүглелди аянынг номчуур.</p> <p>Сөзүглелдин темазын болгаш кол бодалын тодарадыр.</p> <p>Сөзүглелге план тургузар, ооң кезектерин харылзаалыг кылдыр тургузар. Утказын чугаалаар.</p>	Практиктиг кичээл	<p>Тыва дыл, 7 класс. Ниити өөредилге черлеринге өөредилге ному. Е. М. Куулар, Т. Б. Оюн, Ч. А. Сарыглар. – Кызыл, 2023. – 264 а.</p> <p>Сөзүглел</p>
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>Чогаадыг-чурумал</i>	1	<p>Мурнунда кичээлдерде сайгарып турган сөзүглелинге даянып, чогаадыг бижиир</p>	Чугаа сайзырадылгазының кичээли	

Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>Чыл дургузунда өөренген темаларынга олимпиада Түңнел кичээл. Ажылдарның сайгарылгазы, частырыглар-биле ажыл</i>	2	Олимпиаданың онаалгаларын күүседир, чыл дургузунда өөрөнгөн темаларынга билиин хынаар	Хыналда кичээл	Олимпиаданың онаалгазын уругларның билииниң деңнелиниң аайы-биле башкы боду тургузуп алып
		1	Олимпиада ажылдарының сайгарылгазы, частырыглар-биле ажылдаар, дүрүмнерни катаптаар. Чаа өөредилге чылынче угланыышкынныг сорулгаларны тургузуп салыр	Кичээл-катаптаашкын	

**«Төрээн (тыва) дыл» эртеминге
кичээлден дашкаар өөрөдилге программазының
чижек тематиктиг планнаашкыны**

8 класс (34 шак)

Программаның кезээ	Тема	Шагы	Өөреникчинин ажил-чорудулгазы	Кичээлдин хевири	Өөрөдилгенин курлавырлары (парламал болгаш электроннуг хевирде)
Киирилде кичээл	Төрээн дылым – эртине-байлаам	1	Тыва дыл – чечен-мерген өгбелеривистиң салгалдан салгалче дамчыдып берген эртинези, улустуң аас чогаалында, чечен чогаалдарда кадагалаттынган деп медресеп, тыва чоннуң төөгүзүн, культуразын шинчилеп өөрениринге тыва дылдың чугулазын билип алып	Кичээл-лекция	Өөрөдилге ному «Тыва дыл», 8 класс, Сөзүглелдер: www.tuvancorpus.ru
Синтаксис	Сөс каттыжышкыннарының тургузуунуң аайы-биле модельдери	2	Сөс каттыжышкынының холбааларын аңгылап билер, чугула сөзүнүң аайы-биле бөлүктөрүн тодарадыр. Сөс каттыжышкыннарының тургузуунуң аайы-биле модельдерин билер (д.а. + ч.а., с.а. + ч.а., ч.а. + ч.а., ч.а. + к.с., н. + к.с.) Сөзүглелден, домактардан сөс каттыжышкыннарын ушта бижири, өзек болгаш чагырткан сөзүн тодарадыр. Сөс каттыжышкыннарының сайгарылгазын чорудар	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Өөрөдилге ному «Тыва дыл», 8 класс, Тыва дылдың практикунга мергежилгелер чыындызы. Н.Д.Сувандии. Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 2003 ч. – 160 а.

Синтаксис	<p>Домактарның тургузуунуң аайы-биле бөлүктери</p> <p>Ийи чугула кежигүннүг домактарга катаптаашкын</p>	3	<p>Домактарның тургузуунуң аайы-биле бөлүүн тодарадыр. Бөдүүн домактарны, ийи чугула кежигүннүг домактарны танып билир.</p> <p>Домактың чугула кежигүннерин, оларның кандыг чугаа кезектери-биле илереттингенин тодарадыр.</p> <p>Сөглекчинин хевирлерин тодарадыр: кылыг сөстүг бөдүүн, кылыг сөстүг составтыг, ат сөстүг составтыг.</p> <p>Сөглекчинин составында модальдыг сөстерниң домакка ужур-дуказын тайылбырлаар.</p> <p>Кол сөс биле сөглекчинин аразынга бижик демдээн (тирени) салыр дүрүмнү билир.</p> <p>Делгеренгей эвес домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр</p>	<p>Кичээл-быжыглаашкын</p> <p>Кичээл-катаптаашкын</p> <p>Практиктиг кичээл</p>	<p>Өөредилге ному «Тыва дыл», 8 класс,</p> <p>Тыва дылдың практикунга мергежилгелер чыындызы.</p> <p>Н.Д.Сувандии. Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 2003 ч. – 160 а.</p>
Синтаксис	Домакты ийиги черге кежигүннер-биле делгередери	3	<p>Домактың ийиги черге кежигүннерин тодарадып билир.</p> <p>Домактың ийиги черге кежигүннерин (дорт болгаш доора немелделер, тодарадылга болгаш капсырылга; үениң, туруштуң, кылдыныг аргазының, чылдагаанның болгаш сорулганың, хемчегниң байдалдарын) болгаш оларның кандыг чугаа кезектери-биле илереттингенин тодарадыр.</p> <p>Делгеренгей эвес домакты ийиги черге</p>	<p>Кичээл-быжыглаашкын</p> <p>Практиктиг кичээл</p>	<p>Өөредилге ному «Тыва дыл», 8 класс,</p> <p>Тыва дылдың практикунга мергежилгелер чыындызы.</p> <p>Н.Д.Сувандии. Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 2003 ч. – 160 а.</p>

Чугаа чорудулгазы. Чугаа культуразы	Чогаадыкчы ажыл. Сөзүглел-биле ажыл		кежигүннер-биле делгередир. Делгеренгей домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр	Практиктиг кичээл	Сөзүглел
		1	Бердинген сөзүглелди номчуур, онаалгаларын күүседир. Бөдүүн домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр, чугаа кезектерин айтыр, бижик демдектерин салыр. Сөөлгү домактан сөс каттыжышкыннарын ушта бижиир, сайгарылгазын кылыр		
Синтаксис	Чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның чугааның стильдериниң аайы-биле ажыглалы	3	Ийи чугула кежигүннүг домактардан чаңгыс чугула кежигүннүг домактарны ылгап билир. Сөзүглелден чаңгыс чугула кежигүннүг домактарны тывар, хевирлерин тодарадыр, чугааның стильдериниң аайы-биле оларның ажыглалын хайгаараар: сөглөкчи хевирлиг (тодаргай арынның домак, тодаргай эвес арынның домак, арын чок) болгаш кол сөс хевирлиг (ат домаа) чаңгыс чугула кежигүннүг домактар. Сөзүглелге чаңгыс чугула кежигүннүг домактарның ужур-дузазын тодарадыр	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Өөредилге ному «Тыва дыл», 8 класс, Сөзүглелдер: www.tuvancorpus.ru Тыва дылдың практикунга мергежилгелер чыындызы. Н.Д.Сувандии. Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 2003 ч. – 160 а.
Синтаксис	Диалогта долу болгаш долу эвес домактар	2	Долу болгаш долу эвес домактарны ылгаар. Сөзүглелдерде оларның ажыглалын хайгаараар. Домак сөстөрни билир. Диалог тургузарынга долу болгаш долу эвес домактарны, домак сөстөрни	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Тыва дыл, 8 класс. Ниити өөредилге черлеринге өөредилге ному. Е. М. Куулар, Л.Х.Ооржак, Т. Б.

			ажыглаар		Оюн, Ч. А. Сарыглар. – Кызыл, 2023. – 216 а. Мергежилгелер чыындызы
Чугаа чорудулгазы. Чугаа культуразы	<i>Чогаадыкчы ажыл. Сөзүглел-биле ажыл</i>	1	Бердинген сөзүглел-биле ажылдаар. Ийи болгаш чаңгыс чугула кежигүңнүг бөдүүн домактарның синтаксистиг сайгарылгазын кылыр, чугаа кезектерин айтыр.	Практиктиг кичээл	Сөзүглел
Синтаксис	Чаңгыс аймак кежигүңнер-биле нарынчылтынган домактарга бижик демдектери	2	Сөзүглелден нарынчылтынган домактарны тывар. Чаңгыс аймак кежигүңнер-биле нарынчылтынган домактарны тодарадыр. Чаңгыс аймак кежигүңнерлиг домактарга бижик демдектерин шын бижиир болгаш үн аянын сагыыр	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Тыва дыл, 8 класс. Ниити өөредилге черлеринге өөредилге ному. Е. М. Куулар, Л.Х Ооржак, Т. Б. Оюн, Ч. А. Сарыглар. – Кызыл, 2023. – 216 а. Сөзүглелдер: www.tuvancorpus.ru Тыва дылдың практикумунга мергежилгелер чыындызы. Н.Д.Сувандии. Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 2003 ч. – 160 а.
Чугаа чорудулгазы. Чугаа культуразы	<i>Надя Рушева – мөңгө чырыткы</i>	2	Салым-чаяанныг аныяк чурукчу Надежда Рушеваның чуртталгазы болгаш чогаадыкчы ажыл-ижи-биле таныжар.	Кичээл-таныжылга/ Кичээл-экскурсия	Алдан-Маадыр аттыг национал музейже экскурсия

	<p><i>Чурук-биле ажыл:</i> <i>Надежда Рушеваның</i> <i>«Балет» темазынга</i> <i>чуруктары</i></p>		<p>Дыңнадыглар белеткээр.</p> <p>Башкының белеткээн айтырыгларынга даянып, чурукту топтап көөр, ооң дугайында чугааның планын тургузар, чурукка чогаадыг бижиир. Чаңгыс аймак кежигүннер-биле нарынчылтынган домактарны чогаадыгга ажыглаар</p>	<p>Чугаа сайзырадылгазының кичээли</p>	<p>Е. Т. Танова «Иениң салым-хуузу»</p> <p>Надежда Рушеваның «Балет» темазынга чуруктары</p> <p>«О жизни самой юной художницы» (lyarder.livejournal.com/s/39362html)</p>
Синтаксис	<p>Тускайлаашкынның домакка ужур-дузазы</p> <p>Нарынчылтынган домактың синтаксистиг сайгарылгазы</p>	4	<p>Тускайлаашкын деп чүл, ооң домакка ужур-дузазын катаптаар.</p> <p>Тускайлаан кежигүннер-биле (причастиелиг, деепричастиелиг, деңнелгелиг бөлүглелдер-биле; адалгалар, кирилде сөстөр, кирилде домактар-биле) нарынчылтынган домактарны аңгылаар. Оларны кандыг сорулга-биле ажыглаанын тодарадыр.</p> <p>Нарынчылтынган домактарга бижик демдектерин болгаш үн аянын сагыыр. Чечен чогаалга нарынчылтынган домактарның ужур-дузазын тайылбырлаар, чогаал сөзүглелдеринден тывар. Оларны аас болгаш бижимел чугаага ажыглаар</p>	<p>Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл</p>	<p>Тыва дыл, 8 класс.</p> <p>Ниити өөредилге черлеринге өөредилге ному. Е. М. Куулар, Л.Х Ооржак, Т. Б. Оюн, Ч. А. Сарыглар. – Кызыл, 2023. – 216 а.</p> <p>Сөзүглелдер</p> <p>Тыва дылдың практикунунга мергежилгелер чыындызы.</p> <p>Н.Д.Сувандии. Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 2003 ч. – 160 а.</p>

Чугаа чорудулгазы. Чугаа культуразы	<i>Нарынчыттынган домактарга билиглер хыналдазы</i>	1	Тестиниң онаалгаларын күүседир	Тести-биле ажыл	
	Чугааның янзылары болгаш хевирлери	3	Чугааның янзыларын (тоожуушкун, чурумал, угаап боданыышкын) ылгаар. База чугааның хевирлерин (диалог, полилог, монолог) аңгылаар. Сөзүглелдерге даянып, чугааның янзыларын тургузар. Диалог, монолог, полилогтуң ажыглалын хаайгаараар, чугаазынга ажыглаар	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Тыва дыл, 8 класс. Ниити өөредилге черлеринге өөредилге ному. Е. М. Куулар, Л.Х Ооржак, Т. Б. Оюн, Ч. А. Сарыглар. – Кызыл, 2023. – 216 а. Сөзүглелдер: www.tuvancorpus.ru
	Сөс каттыжыышкыны болгаш бөдүүн домактың хевирлеринге түннел катаптаашкын	2	Өөрөнгөн темаларын катаптаар, янзы-бүрү ажылдың хевирлерин кылыр (ном-биле ажыл, сөзүглел-биле ажыл, аянынг номчулга, бот ажыл)	Кичээл-катаптаашкын Практиктиг кичээл	Тыва дыл, 8 класс. Ниити өөредилге черлеринге өөредилге ному. Е. М. Куулар, Л.Х Ооржак, Т. Б. Оюн, Ч. А. Сарыглар. – Кызыл, 2023. – 216 а.
	<i>Чыл дургузунда өөрөнгөн темаларынга олимпиада</i>	2	Олимпиаданың онаалгаларын күүседир, чыл дургузунда өөрөнгөн темаларынга билиин хынаар	Хыналда кичээл	Сөзүглелдер Олимпиаданың онаалгазын уругларның билииниң деңнелиниң аайы-биле башкы боду тургузуп алыр

	<i>Ажылдарның сайгарылгазы, частырыглар-биле ажыл</i>	1	Олимпиада ажылдарының сайгарылгазы, частырыглар-биле ажылдаар, дүрүмнерни катаптаар		
	<i>Түңнел кичээл</i>	1	8-ки класска өөрөнгөн темаларынга катаптаашкын. Бөлүктөргө ажылдаар, айтырыгларга харыылаар	Кичээл-викторина	

**«Төрээн (тыва) дыл» эртеминге
кичээлден дашкаар өөредилге программазының
чижек тематиктиг планнаашкыны**

9 класс (34 шак)

Программаның кезээ	Тема	Шагы	Өөреникчининг ажил-чорудулгазы	Кичээлдин хевири	Өөредилгениң курлавырлары (парламал болгаш электроннуг хевирде)
Дыл дугайында ниити билиглер	<p>Тыва дыл – эрте-бурун шагдан амгы үеге чедир тыва чоннуң культура болгаш төөгүзүнүң кадагалакчызы</p> <p>Тываның девискээринге ажыглап турган бижиктер</p>	3	<p>Чоннуң төөгүзүн болгаш культуразын билип алырынга төрээн дылдың ужур-дузазының дугайында чугаага киржир. Тываның девискээринде бижиктер тураскаалдарын, оларның төөгүзүн номчуп сонuurгаар, интернет четкизинден, музейден көөр.</p> <p>Тываның хаяларында бижиктер дугайында эртем-шинчилелдиг ажылдарны сонuurгаар.</p> <p>Барыын-Хемчиктинг Бижиктиг-Хаяда болгаш Улуг-Хем девискээринде хаяларда чуруктар (петроглифтер), Орхон-енисей бижиктерининг дугайында база төвүт, моол бижиктерни ажыглалының</p>	<p>Кичээл-лекция, беседа</p> <p>Кичээл-экскурсия</p> <p>Кичээл-семинар</p>	<p>Тыва дыл, 9 класс.</p> <p>Ниити өөредилге черлеринге шенелде өөредилге ному. Е. М. Куулар, Л. Х. Ооржак, Т. Б. Оюн, Ч. А. Сарыглар. – Кызыл, 2023. – 264 а.</p> <p>Национал музейнинг бижикке хамаарышкан делгелгези (сайтызы: музейтыва.рф)</p>

			<p>дугайында дыңнадыглар, презентацияларны белеткеп, семинарга киржир.</p> <p>Тыва дылдың шинчилекчилери болгаш оларның эртем ажылдарының чижектери-биле таныжар. Тыва дылдың хевирлерин ылгап тодарадыр. Тыва дугайында сөзүглелдерни сайгарар, сөс курлавырын байыдар, төрөөн чериниң дугайында билиглерин делгемчидер. Сөзүглелдерден херек медээлерни тывар. Чогаадыг бижииринге медээлерни чыыр</p>		
Өске кижиниң чугаазын дамчыдар аргалар	Цитата – дорт чугааның бир хевири	2	<p>Дорт чугаалыг домактарга бижик демдектерин катаптаар.</p> <p>Аас болгаш бижимел чугаага (чогаадыгларга, эдертиглерге база о.ө) цитаталарны шын ажыглаар</p>	Кичээл-быжыглаашкын	<p>Тыва дыл, 9 класс.</p> <p>Ниити өөредилге черлеринге шенелде өөредилге ному. Е. М. Куулар, Л. Х. Ооржак, Т. Б. Оюн, Ч. А. Сарыглар. – Кызыл, 2023. – 264 а.</p> <p>Сөзүглелдер</p>
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа	<i>Чогаадыг “Төрөөн дылым – эртине-байлаам”</i>	1	<p>Мурнунда кичээлдерге алган билиглеринге даянып, чогаадыгны бижиир. Төрөөн дыл дугайында</p>	Чугаа сайзырадылгазы	

культуразы			цитаталарны ажыглаар. Шын бижилгениң дүрүмнерин сагыыр		
Синтаксис болгаш пунктуация	Нарын домактарның бөлүктери	1	Нарын домактарның бөлүктөрүн чагырышпаан, чагырышкан деп ылгап билир, оларның кезектериниң аразында холбажыр аргаларын тодарадыр	Кичээл-быжыглаашкын	Тыва дыл, 9 класс. Ниити өөредилге черлеринге шенелде өөредилге ному. Е. М. Куулар, Л. Х. Ооржак, Т. Б. Оюн, Ч. А. Сарыглар. – Кызыл, 2023. – 264 а.
	Чагырышпаан нарын домактың кезектериниң каттыжар аргалары	2	Чагырышпаан нарын домактың кезектериниң каттыжар аргаларын тодарадыр, аңаа бижик демдектерин шын салыр. Чагырышпаан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр	Кичээл-быжыглаашкын	Тыва дыл, 9 класс. Ниити өөредилге черлеринге шенелде өөредилге ному. Е. М. Куулар, Л. Х. Ооржак, Т. Б. Оюн, Ч. А. Сарыглар. – Кызыл, 2023. – 264 а. Тыва дылдың практикунга мергежилгелер чыындызы. Н.Д.Сувандии. Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 2003 ч. – 160 а.
Чугаа чорудулгазы	<i>Хыналда ажыл</i>	1	Хыналда ажылды күүседир, нарын домактарның синтаксистиг	Билиглер хыналдазы	

болгаш чугаа культуразы	Чагырышкан нарын домактарны чугааның стильдериниң аайы- биле ажыглаары		сайгарылгазын кылыр	Кичээл- быжыглаашкын	Тыва дыл, 9 класс. Ниити өөредилге черлеринге шенелде өөредилге ному. Е. М. Куулар, Л. Х. Ооржак, Т. Б. Оюн, Ч. А. Сарыглар. – Кызыл, 2023. – 264 а. Тыва дылдың практикумунга мергежилгелер чыындызы. Н.Д.Сувандии. Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 2003 ч. – 160 а.
		5	Чагырышкан нарын домакта кол болгаш тайылбыр домак, оларның холбажыр аргалары тодарадыр. Чагырышкан нарын домакта тайылбыр домактарның янзыларын аңгылаар, оларны чугааның стильдериниң аайы- биле ажыглалын хайгаараар (үениң, тодарадылганың, немелдениң, даар байдалдың, чөрүлдээниң, сорулганың, чылдагаанның, деңнелгениң, туруштуң, кылдыныг аргазының тайылбыр домактары), оларга бижик демдектери шын салып өөренир. Чагырышкан нарын домактың синтаксистиг сайгарылгазын кылыр		
	Кичээл-зачёт	1	Чагырышкан нарын домак дугайында билиглерин хынаар	Билиглер хыналдазы	
	Нарын синтаксистиг конструкцияларның сайгарылгазы	1	Нарын синтаксистиг конструкцияларның сайгарылгазын кылыр, бижик демдектерин тайылбырлаар	Практиктиг кичээл	Тыва дыл, 9 класс. Ниити өөредилге черлеринге шенелде өөредилге ному. Е. М. Куулар, Л. Х. Ооржак, Т. Б. Оюн, Ч. А.

					<p>Сарыглар. – Кызыл, 2023. – 264 а.</p> <p>Тыва дылдың практикунга мергежилгелер чыындызы.</p> <p>Н.Д.Сувандии. Кызыл: Тываның ном үндүрер чери, 2003 ч. – 160 а.</p>
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>Эдертиг</i>	2	Бижиткен сөзүглелди дыңнаар, эдертигни чурум ёзугаар бижиир	Чугаа сайзырадылгазы, билиглер хыналдазы	
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	Сөзүглелдин тургузуу болгаш кол демдектери	3	Сөзүглелдин кол демдектерин (уткалыг кезектерге чарлыры, утка талазы-биле чаңгыс аай болуру, кезектериниң аразында харылзаалы) тодарадыр. Абзац – чугааның стиль-композициялыг үзүндүзү, ол микротемаларны аңгылап турар деп билир. Сөзүглелдин уткалыг кезектерин ылгаар. Домактарның болгаш сөзүглелдин кезектерин харылзаштырып турар аргаларны тодарадыр.	Кичээл-быжыглаашкын	Тыва дыл, 9 класс. Ниити өөредилге черлеринге шенелде өөредилге ному. Е. М. Куулар, Л. Х. Ооржак, Т. Б. Оюн, Ч. А. Сарыглар. – Кызыл, 2023. – 264 а.
	Сөзүглелдин лингвистиктиг сайгарылгазы			Практиктиг кичээл	

			Сөзүглелдин тургузуун тодарадыр. Сөзүглелди тургузар база ону эде тургузарының кол хевирлерин (план, тезис, конспект, аннотацияны) ажыглаар. Сөзүглелдин дылының онзагайын сайгарар		Сөзүглелдер: www.tuvancorpus.ru
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>Чогаадыг «Кым болур мен?» азы «Төрээн Тывамга»</i>	1	«Кым болур мен?» азы «Төрээн Тывамга» деп темага 3-4 абзацтан тургустунган чогаадыг бижиир	Чугаа сайзырадылгазы	Тыва дыл, 9 класс. Ниити өөрөдилге черлеринге шенелде өөрөдилге ному. Е. М. Куулар, Л. Х. Ооржак, Т. Б. Оюн, Ч. А. Сарыглар. – Кызыл, 2023. – 264 а. Мергежилге 247
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>Сөзүглел-биле ажыл</i>	1	Сөзүглелди кичээнгейлиг дыңнаар. Сөзүглелдин уткалыг кезектерин (микротемаларын) тодарадыр. Утказын шын дамчыдар. Дылдың нормаларын сагыыр	Практиктиг кичээл	Сөзүглел
Стилистика болгаш чугаа культуразы	Эртем стилиниң сөзүглелдерин тургузары. Илеткел бижири	4	Ном болгаш чугаа стильдерин катаптаар. Ном стилиниң янзыларын (эртем, публицистика, албан-херек)	Кичээл-быжыглаашкын Практиктиг кичээл	Тыва дыл, 9 класс. Ниити өөрөдилге черлеринге шенелде өөрөдилге ному. Е. М. Куулар, Л. Х. Ооржак,

	<p>Солунга статья бижири («Баштайгы башкым»)</p> <p>Резюмени тургузары</p> <p>Амы-хууда болгаш социал четкилерге чагаалажылга</p>		<p>ылгаар, ооң кол жанрларынга сөзүглелдер тургузар (илеткел), публицистика (солунга статья), албан-херек (бодунга резюме бижиир).</p> <p>Чугаа стилиниң бир хевири болур чагаалажылганы чорудуп өөренир (кижилерниң аразында амы-хууда чагаалар, социал четкилерге чагаалар бижиириниң онзагайы). Чагаалажылга үезинде чугаа культуразын, шын бижилгениң дүрүмнерин сагыыр, сөстөрни чөптүг ажыглаар</p>		<p>Т. Б. Оюн, Ч. А. Сарыглар. – Кызыл, 2023. – 264 а.</p> <p>дүрүмнерни номчуур</p>
Дыл дугайында ниити билиглер	5-9 класстарга өөрөнгөн чүүлдеринге түңнел	3	5-9 класстарга өөрөнгөн чүүлдерин катаптаар, янзы-бүрү хевирлерниң ажылдарын кылыр	Кичээл- катаптаашкын Кичээл-мөөрей	Тыва дыл, 9 класс. Ниити өөрөдилге черлеринге шенелде өөредилге ному. Е. М. Куулар, Л. Х. Ооржак, Т. Б. Оюн, Ч. А. Сарыглар. – Кызыл, 2023. – 264 а.

					Сөзүглелдер
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>Хыналда эдертиг Ажылдың сайгарылгазы</i>	2	Түңнел хыналда эдертигни бижиир. Частырыглар-биле ажылды кылыр	Билиглер хыналдазы	
Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы	<i>«Төрээн дылды өөренири чугула бе азы ...»</i>	1	Диспутка киржир. Бердинген айтырыгга хамаарыштыр бодалын илередир, бадыткап, түңнөп билир. Чугаа культуразын, диспуттуң дүрүмнерин сагыыр	Кичээл-диспут	